

קל וחומר וגזרה שוה

בתשלומי מיטב

שיעור זה קשור לכללים:

מחלוקת שאיננה סימטרית

תוכן ההלכה קשור לדרך לימודה מן התורה

מ

ד

תמצית השיעור: נחלקו רבי ישמעאל ורבי עקיבא כיצד שמים בתשלומי מיטב – האם על פי מיטב של הניזק או של המזיק. רבי ישמעאל למד את שיטתו בגזרה שוה, ורבי עקיבא מתייחס בסוגיא לקל וחומר. המידה בה דורש כל תנא מלמדת על עומק תפיסתו את דין תשלומי נזיקין. הגמרא מביאה את דעתו של רבי עקיבא בצורה מיוחדת, שממנה עולה העומק של שיטתו.

הצעת הסוגיא

בלימוד סוגיות הגמרא העוסקת בלימוד מן הפסוקים, יש מקום להתבונן בסוגיות מנקודת המבט של עיסוק ב"ג מידות שהתורה נדרשת בהן – אלו מידות נלמדות בסוגיא, ומה משמעות השימוש בכל מידה במקומה. סוגיית תשלומי מיטב יכולה להיות דוגמא משמעותית לענין זה. נחלקו התנאים בשאלה כיצד שמים את הקרקע על מנת לשלם במיטב הארץ (בבא קמא ו' ע"ב):

תנו רבנן, "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם", מיטב שדהו של ניזק ומיטב כרמו של ניזק דברי רבי ישמעאל. ר' עקיבא אומר: לא בא הכתוב אלא לגבות לנזקין מן העידית, וקל וחומר להקדש... מאי טעמא דרבי ישמעאל, נאמר "שדה" למטה ונאמר "שדה" למעלה, מה שדה האמור למעלה דניזק, אף שדה האמור למטה דניזק. ורבי עקיבא: "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם", דהאיך דקא משלם. ורבי ישמעאל: אהני גזרה שוה ואהני קרא, אהני גזרה שוה כדקאמינא, אהני קרא כגון דאית ליה למזיק עידית וזיבורית ועידית לניזק, וזיבורית דמזיק לא שויא כעידית דניזק, דמשלם ליה ממיטב דידיה, דלא מצי אמר ליה תא את גבי מזיבורית אלא גבי ממיטב.

הגמרא מבארת, שרבי ישמעאל לומד בגזרה שוה ש"שדהו" בביטוי "מיטב שדהו" הוא של הניזוק. רבי עקיבא לא לומד גזרה שוה זו.

רבי עקיבא לומד בהקשר זה "קל וחומר להקדש". אמנם אין הלימוד בקל וחומר עומד אל מול הלימוד של רבי ישמעאל בגזרה שוה, אולם נראה שרבי עקיבא רוצה בדבריו להדגיש, כי הוא לומד בענין מיטב "קל וחומר". בצורה פשוטה נראה, שרבי ישמעאל איננו מקבל את הקל וחומר שלומד רבי עקיבא¹, ועל כן יש כאן מחלוקת באיזו מידה ללמוד פרשיה זו. נראה, שמחלוקת זו מהותית. כל אחד מן התנאים למד במידה מסויימת, משום שהוא רואה את עומקה של המידה מתאים להיות נדרש בפרשה זו.

ד

ת

עוד יש להעיר על לשון התנאים במחלוקתם. המחלוקת בין רבי ישמעאל ורבי עקיבא איננה מנוסחת בצורה רגילה. כלל לא מובן מלשון הברייתא במה נחלקו רבי ישמעאל ורבי עקיבא, משום שהדעות אינן מנוסחות בצורה סימטרית ומנוגדת זו לזו. הדבר בולט בהשוואה לברייתא שמביא רב אשי בסוף הסוגיא (ז' ע"א), המעמידה את שתי הדעות בצורה ברורה זו כנגד זו:

...הא אמר רב אשי: תניא בהדיא, "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם", מיטב שדהו של ניזק ומיטב כרמו של ניזק, דברי רבי ישמעאל. ר' עקיבא אומר: מיטב שדהו של מזיק ומיטב כרמו של מזיק.

בתחילת הסוגיא לא מבואר כלל שרבי עקיבא עוסק בקרקעותיו של המזיק. האם רבי ישמעאל חולק על הכלל ש"לא בא הכתוב אלא לגבות לנזקין מן העידית"?

מדוע נכתבה המחלוקת בצורה כזו?

נראה, שהעקרון על פיו יש ללכת בביאור הסוגיא הוא שסגנון המחלוקת בא לבאר את עומק שיטתו של התנא. רבי עקיבא לא בא לומר רק כיצד שמים את התשלום במיטב, אלא גם מהי המשמעות העמוקה של תשלום זה.

ביאור המידות

בבואנו להעמיק בדעות התנאים, יש לנו לעמוד על מהותן של המידות שדנו בהן, ומתוך כך לעמוד על משמעותה של הסוגיא.

נעייין בדבריו של הרב קוק זצ"ל על המידות הללו (עולת ראיה ח"א עמ' ק"פ):

מקל וחומר, הקל והחומר בערכי התורה הוא כמו הגודל והקוטן במציאות הכללית, המוחשית והערכית. אם לא הגודל לא נודע לנו הקוטן, ואם לא הקוטן לא נדע את הגודל, כי הם ערכים שהם נמדדים דוקא זה לעומת זה,

¹ אם משלמים בעידית דניזק, אין זה שייך כלל להקדש, ועוד, רש"י לקמן ז' ע"א כותב: "ועוד מאי קל וחומר להקדש - הואיל ומן העידית דקאמר ר' עקיבא אניזק קאי ולאקולי אתא דיהיב ליה מויק מזיבורית מאי קל וחומר להקדש, גריעותא הוי, ולר' עקיבא יפה כחו דהקדש בנוקין דאמר דאפילו הוי מויק תם שקיל הקדש נזק שלם ונפקא ליה מרעהו". למאן דאמר בדניזק שיימינן, באה התורה להקל על המזיק, ולא שייך ללמוד מכאן קל וחומר להקדש.

וכמו כן הוא הקל והחומר. לולא מדת הקל לא ידענו הערכה למדת החומר, ולולא מדת החומר לא ידענו הערכת הקל. רק זה לעומת זה הם נשקלים, קל לעומת חומר, וחומר לעומת קל. ובכללות מדת הקל נמשכת היא מהופעת הרוח הגדולה, שאין שם כי אם שאיפה עזיזה למלאות כל חוב, להרבות אור קדש, ולהגדיל תורה ומצוה ולהאדירה. שם הענג הוא ההולך ומניע את כל התנועות שבמעשה, והכל הוא קל. והחומר כבר בא מצד כובד הראש של הכרח ההגנה נגד צד הרצון הסוער ומניע את כל מה שיש בחיים ובהויה משום גסות ומשום הפרעה. וקבלת עול מלכות שמים באה בזה להרשים את כל רשימת קדשה, ושני המזוגים יחד בונים את שלמותה של המדה, שהיא מאוחדת משני הזרמים, העליוני והתחתית, שמשניהם יחד מתחצבת היא מדתה של תכונת הקל וחומר.

ומגזרה שוה. אורות הקדש, החיים בחיים עליונים ברום עולמים בצחצחות אידיאלים, ספוגי קדש קדשים, מכים הם גלי אורי אורים, וכשזור ההשויה פוגש את האור השני המתחיש אליו הרי הכח הפנימי של אור דבר ד' מבטא את הדבור בצורה שוה במלולה. אף על פי שמצד ההתלבשות החצונה העניינים נראים כרחוקים זה מזה, אבל אוצרי החיים הפנימיים שלהם יש להם מהלך אחר, שמתחת למה שנראה ומוחש נפגשת שם השואה נפלאה. ומשקל השווי הזה וערך הפגישה הזאת נמסרו לחכמי אמת. ואין אדם דן גזרה שוה מעצמו אלא אם כן קבלה מרבו. הקבלה הספוגה את הרוח הפנימי מלא הקדש אשר למהלכי תורה, היא מכרעת את ההכרעה של הפגישה המבטאית, באיזה ענין ובאיזה מקום היא באה מתוך פגישה עניינית רוחנית מחשבתית, שנתנוצצה כאן על ידי שווי הבטוי של הגזירה השוה. ואז תכונן המדה הזאת של גזרה שוה.

כאשר שני דברים נלמדים זה מזה במידת קל וחומר, הרי זה מלמד כי הם נערכים זה לעומת זה. הם נמצאים בסולם אחד של הערכה - האחד בקוטב הקל של הסולם, והאחר בקוטב החמור של הסולם. המפגש ביניהם והלימוד מזה על זה יוצר דין חדש, שנובע מההערכה של דין אחד לעומת הדין השני.

לימוד בגזרה שוה הוא לימוד שונה. הוא עוסק בשני דברים שמבחינה חיצונית אין ביניהם כל קשר. היכולת ללמוד מדין אחד על חברו נובעת מקשר פנימי ונסתר, שמתבטא כלפי חוץ במילים שוות. רק הקבלה שאדם מקבל מרבו יכולה ללמד אותו שבמקרים מסוימים מלמדות המילים השוות על קשר פנימי בין שני העניינים הנראים רחוקים זה מזה. במקרים אלו ניתן ללמוד מדין אחד על חברו.

שתי המידות הללו הפוכות זו מזו במידת מה.

מידת קל וחומר היא מידה שאדם דן מעצמו. הקל והחמור נמדדים על פי הערך שנותן להם האדם - מה חמור בעיניו ומה קל בעיניו. ההשוואה בין הדינים היא בחיצוניות שלהם - בדין המעשי.

מידת גזרה שוה, לעומת זאת, לא יכול אדם ללמוד מעצמו, שכן הקשר בין שני הדברים הנלמדים איננו קשר חיצוני שהאדם רואה אותו, אלא קשר פנימי ועמוק, שיש צורך בקבלה מסיני כדי לחשוף אותו.²

דעת רבי ישמעאל

רבי ישמעאל ורבי עקיבא דורשים פסוק זה (שמות כ"ב, ד'):

פִּי יִבְעַר אִישׁ שְׂדֵה אוֹ כֶּרֶם וְשָׂלַח אֶת בְּעִירָהּ וּבְעַר בְּשֵׂדֵה אַחֵר מִיֵּטֵב שְׂדֵהוּ וּמִיֵּטֵב פְּרָמוֹ יִשְׁלָם.

רבי ישמעאל לומד בגזרה שוה. כשם שהמילה שדה בתחילת הפסוק: "ובער בשדה אחר", עוסקת בשדה הניזק, כך גם בסופו: "מיטב שדהו", הכוונה היא לשדה הניזק. אמנם, רבי ישמעאל מודה שאין זה פשט הכתוב. בצורה פשוטה מתכוונת התורה במילים "מיטב שדהו... ישלם", לשדה של מי שמשלם.

הלימוד של רבי ישמעאל בגזרה שוה מלמד, שבצורה חיצונית אין קשר בין השדה שאותה הוא משלם, ובין השדה שאותה אכל. יש ביניהם מילה משותפת המלמדת על קשר פנימי, אך מבחינה חיצונית אין קשר בין השדות.

פשט הכתוב אומר: תשלם בשדה הטובה ביותר שלך. זו אמירה מובנת. כשאדם משלם הוא צריך לתת את הטוב ביותר. על פי הגזרה שוה, אומר הכתוב: תשלם בשדה הטובה ביותר של הניזק. זו אמירה שיש להבין אותה. כיצד קשורה השדה של הניזק למזיק? מדוע מודדים על פי הניזק?

הגזרה שוה מלמדת, כי כל השדות של הניזק קשורות זו לזו, ועל כן יש לברר את השדה הטובה ביותר.

משמעות הדבר יכולה להתבאר על פי דברי הרמח"ל (אדיר במרום עמ' צ"ג):

וזה סוד גדול... שאין המשפיע משפיע לפי בחינת עצמו אלא לפי בחינת המקבל ממנו.

כיון שהמזיק עשה רע לניזק, הוא צריך להשפיע עליו טוב כדי לתקן את הרע. השפעה של טוב היא לעולם על פי המקבל, ולא על פי הנותן. העולם של המקבל, הוא קובע את סולם הערכים, ולכן על פיו מוגדר מה נקרא מיטב.

² יש להעיר, שבירושלמי אמרו (פסחים פ"ו ה"א): "ר' יוסה בי רבי בון בשם רבי בא בר ממל: אדם דן גזירה שוה לקיים תלמודו ואין אדם דן גזירה שוה לבטל תלמודו". כאשר לומד האדם דין, יכול הוא לחזק ולאשר אותו על ידי גזרה שוה. הוא מבין שהתורה רמזה דין זה - הנכון מצד עצמו - בפרשה מסויימת על ידי מילים מסויימות. הדרשה הזו, שיכול אדם לדרוש אותה מעצמו, מלמדת אף היא על קשר בין הפרשיות, ויש לכך השלכות על הבנת הפרשה שבה דרשו חכמים גזירה שוה.

אמירה זו היא עקרונית, ועל כן לא ישתנה הדין גם אם הניזק מוכן לקבל שדה טובה יותר ממה שיש לו. אף אם הוא חושב שיש לו כלים להכיל את השפע הגדול שהמזיק נותן לו, קובעת התורה כי הכלים של המקבל - השדות שיש בידו - קובעים מה יקבל.

ניתן להבין דבר זה גם בסברא. פעמים ששדה משובחת יותר דורשת מומחיות ומקצועיות רבה יותר. יתכן, שלא לחינם אין בידי הניזק שדות משובחות. שמא אין הוא מתאים בכשרונו ומיומנותו לעבד אותן. זו דוגמא במציאות לכך שהשפע צריך להיות מותאם לכלי הקיבול של המקבל.

יתירה מזו. השדה שנופלת בחלקו של כל אדם הוא הכלי שדרכו משפיע לו הקב"ה שפע. על כן השדה שיש לו מתאימה לשפע שהקב"ה רוצה להשפיע לו, ואין הוא ראוי ויכול לקבל שפע בכלים גדולים יותר. מי שאין לו קרקע אינו אדם, ומי שיש לו קרקע - הקרקע מגדירה איזה אדם הוא. יש אופי של בעלי העידית, ויש אופי אחר של בעלי הזיבורית. על כן כל אדם מקבל על פי עולם המושגים שלו.

הלימוד בגזרה שוה יוצר קשר בין השדה שניזוקה ובין התשלום, על ידי המילה "שדה" המשותפת לשניהם. ההשוואה הזו מתפרשת על פי רבי ישמעאל בכך שהתשלום נעשה על פי שדותיו של הניזק, דהיינו על פי ה"כלים" של המקבל.

ד

דעת רבי עקיבא

רבי עקיבא קושר בין דעתו ש"לא בא הכתוב אלא לגבות לנזקין מן העדית", ובין המשך דבריו: "וקל וחומר להקדש". אין הוא מקבל את הלימוד בגזרה שוה ואת המשמעות הבאה עמו. לדעת רבי עקיבא יש ללמוד פרשה זו במידת קל וחומר, ולא במידת גזרה שוה. לפי רבי עקיבא, חובת התשלום מוטלת על המזיק והיא נמדדת על פי המזיק. המזיק צריך לתת את השדה הטובה ביותר שלו.

רבי עקיבא, בלומדו קל וחומר, רואה את התשלום להקדש ואת תשלומי הניזקין כעומדים על סולם אחד וניתנים להשוואה זה לזה.

ד

ההשוואה להקדש מלמדת, שהסיבה לתשלום מיטב איננה כדי להשית עונש חמור יותר על המזיק. אם כך הוא - מדוע "קל וחומר להקדש", והרי המזיק לא פשע בצורה חמורה יותר כאשר שורו הזיק להקדש. אמנם התוצאה חמורה יותר, אך העונש צריך להתאים לעוצמת הפשיעה, והיא שווה בכל סוגי הניזקים.

נראה, שרבי עקיבא מבין שתשלום מיטב הוא כמו כל הוצאה כספית שאדם מוציא עבור מצוה, שעליו לתת את המשובח ביותר. כשם שאדם המכניס אורח נותן לו את המיטה המשובחת שבביתו, והמקריב קרבן נותן את המשובח שבצאנו, כך המתקן נזק שהזיק עושה זאת בשדה המשובחת ביותר שבשדותיו.

כך כותב הרמב"ם בסוף הל' איסורי מזבח (פ"ז הי"א):

...שהרוצה לזכות עצמו יכוף יצרו הרע וירחיב ידו ויביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר שבאותו המין שיביא ממנו, הרי נאמר בתורה: "והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו", והוא הדין

בכל דבר שהוא לשם האל הטוב שיהיה מן הנאה והטוב, אם בנה בית תפלה יהיה נאה מבית ישיבתו, האכיל רעב יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחנו, כסה ערום יכסה מן היפה שבכסותו, הקדיש דבר יקדיש מן היפה שבנכסיו, וכן הוא אומר: "כל חלב לה' וגו'".

התשלום במיטב לא בא כדי לפצות את הניזק, אלא כדי לכפר על הרע שגרם המזיק. כיון שהביא רע לעולם, עליו לתקן זאת, ועל כן עושה זאת במשובחים שבנכסיו. לאור הבנה זו, הלימוד של רבי עקיבא בקל וחומר הוא פשוט ומתבקש. התשלום של הניזק הוא במיטב מצד חובתו של האדם כלפי בוראו. עליך לתקן את הרע שעשית, וזו חובה מוסרית כלפי שמיא. על כן היא מתקיימת כאשר האדם מראה במעשיו שהוא מתקן, כאשר היחס שהוא נותן למעשיו מלמד על רצונו לתת את הטוב ביותר שלו. על כן הוא נותן את שדה העידית אשר לו.

הלימוד בקל וחומר מעמיד את תשלומי נזיקין ואת התשלום להקדש בסולם אחד. אדם המזיק להקדש - קל וחומר שעליו לתקן כלפי שמיא את שקלקל ולתת את הטוב ביותר. מכאן יש ללמוד שגם בתשלום לניזק - נתינת המיטב היא כדי לתת את הטוב ביותר ולתקן את הקלקול. נקודה זו עולה מדבריו של רבי עקיבא "וקל וחומר להקדש".

בין רבי ישמעאל לרבי עקיבא

לאור זאת יש להבין גם את לשון המחלוקת. רבי ישמעאל, הלומד את דעתו בגזרה שוה "שדה שדה", ממקד את המבט על קרקעו של הניזק. דבריו של רבי ישמעאל מתייחסים רק לנזקי שן ורגל, בהם קרקעו של הניזק ניזוקה, ועל כן יש לשלם לו על פי שווי קרקעותיו.

רבי עקיבא לא לומד גזרה שוה, אלא הולך על פי פשט הכתוב. רבי עקיבא לא עוסק בקרקעו של הניזק. לדעת רבי עקיבא הכתוב איננו ספציפי למקרה מסויים, אלא "לא בא הכתוב אלא לגבות לניזקין - כולם - מן העידית". לדעת רבי עקיבא, הפסוק "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" הוא בנין אב לכל תשלומי נזיקין³. האמירה של הכתוב שיש לשלם במיטב מלמדת על גישה של התורה לתשלומי נזיקין, ועל כן איננה מתמקדת במקרה פרטי, אלא היא כוללת את כל הניזקים. בכל מקרה שאדם מזיק - עליו לשלם במיטב. יתכן שדבריו של רבי עקיבא באו לחלוק על רבי ישמעאל אף בנקודה זו - האם דין מיטב מיוחד לשן ורגל או שייך לכל דיני נזיקין.

סגנון הדברים של רבי עקיבא מכוון להבנת העומק של שיטתו, מעבר להבנת ההשלכות ההלכתיות של דבריו.

³ כך דרשו במכילתא דרשב"י (כ"ב, ד'): "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם", מלמד שאין שמין לו אלא מן העידית. אין לי אלא זה בלבד, מניין לכל שמשלם קנס שאין שמין לו אלא מן העידית, תלמוד לומר 'מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם', זה בנין אב לכל המשלם קנס שאין שמין לו אלא מן העידית".